

УДК 347.97/.99

Микола Караман,
студент магістратури
факультету міжнародно-правових відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ РИТУАЛУ ТА СУДОВОГО РИТУАЛУ В СОЦІАЛЬНОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Статтю присвячено співвідношенню ритуалу та судового ритуалу як норми соціального регулювання. Визначено роль судового ритуалу як складової частини ритуалів у соціальному регулюванні. Проведено паралель між ритуалами й судовими ритуалами. Порівнюються ритуали та судові ритуали як загальне та спеціальне. Охарактеризовано судові ритуали й основні підходи до їх вивчення.

Ключові слова: ритуал, судовий ритуал, соціальне регулювання, судовий процес, регулювання судового процесу.

Постановка проблеми. В умовах побудови сучасного українського суспільства на демократичних засадах нова модель судової влади в Україні повинна ґрунтуватись на нових цінностях, серед яких належне місце має бути відведене ритуалам, у тому числі судовим.

У регулюванні проведення судового процесу беруть участь два види норм соціального регулювання – норми закону (керуючись якими, суд приймає своє рішення) та ритуальні норми (що регламентують проведення судового процесу).

Проте ритуали пов'язані не лише із судовим процесом. Вони регулюють широке коло відносин у суспільстві, призначаючи соціальні ролі та наділяючи учасників відносин правами й обов'язками, притаманними тій чи іншій соціальній ролі. Норми українського закону, які регулюють проведення судового процесу, передбачають наявність певних специфічних ритуалів, а саме судових ритуалів, що мають на меті забезпечення поваги до суду, вплив на правосвідомість сторін та учасників судового процесу, а також створення сприятливих умов для здійснення правосуддя. Ритуал, у тому числі судовий, є складовою частиною соціального регулювання спільно з нормами закону та нормами соціального регулювання. З огляду на зазначене виникає питання про те, як співвідносяться ритуали та судові ритуали.

Говорячи про ритуали в судовому процесі, необхідно визначити, що являє собою ритуал. Відповідно до санскритичної етимології ритуал¹ визначається як наказ [1, с. 98]. Ри-

туальність в узагальненому вигляді при цьому варто розуміти як упорядкованість, тобто підпорядкування певному набору правил. Як правило, ритуали складають зовнішні прояви релігійної системи, за їх допомогою люди висловлюють своє ставлення до сакральних цінностей, не прагнучи досягти певної мети. Однак під сакральними цінностями може розумітись досить широкий спектр цінностей суспільства та індивіда, у тому числі правових. Поняття ритуалу включає в себе будь-які дії за традиційно або офіційно санкціонованим зразком, що підкреслюють їх загальний зміст за допомогою символів. Останніми є певні жести, словесні формули, предмети, місце здійснення ритуалу.

Термін «традиційний» визначається як «зумовлений укоріненою звичаєвою практикою». У праві термін «традиційний» відповідає тому, що називається звичаєво-правовим. За традиційного типу панування легітимність ґрунтується на «святості вікових норм і владних повноважень». Прикладами традиційного панування є Стародавній Китай, Єгипет, мусульманські країни [3, с. 67–73].

Метою статті є дослідження місця ритуалу та судового ритуалу в соціальному регулюванні.

Проблематика співвідношення ритуалів і судових ритуалів та їх місця в соціальному регулюванні перебувала в центрі уваги таких провідних учених-правознавців: С. Алексєєва, В. Бабкіна, В. Дудченко, О. Зайчука, А. Зайця, О. Копиленка, О. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, Т. Тарахонич, В. Сіренка, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка, О. Ющика.

Виклад основного матеріалу. Роль символів у суспільному житті настільки вагомим, що варто присвятити їй окреме дослідження.

¹Рита – універсальний космічний закон, одне з ключових понять давньоіндійської міфології. Рита визначає перетворення неупорядкованого стану в упорядкований і забезпечує збереження основних умов існування всесвіту, людини та моральності.

Однак у цій роботі ми розглядаємо символи як елементи ритуалу та обмежуємося загальними поняттями. Автор навчального посібника «Введение в философию» вважають: «Досить ясна мобілізуюча роль символів у соціальних зрушеннях, у державному будівництві (зокрема, символіка знамен, прапорів, гербів, емблем тощо, у якій, незважаючи на значний шар умовної знаковості, усе-таки первинний глибокий зміст). <...> Як і ідеальність психічного образу, ідеальність змісту та значення знаків, знаково-символічних систем пов'язана насамперед із тим, що сенс і значення висловлюють певну програму дій людей, які сприймають цей сенс і значення в цій системі культури» [2, с. 446]. Інакше кажучи, символізм ритуальних дій означає ідеальні образи дій, що допомагають індивідуальній і суспільній свідомості сприйняти та передати наступним поколінням інформацію про належний порядок. У цьому можна розпізнати також службову функцію ритуалів щодо права. В архаїчних суспільствах ритуал підміняв собою процесуальні норми та мав на меті служіння виконанню тих соціальних норм, на місці яких сьогодні перебувають норми матеріального права (так само як сучасні процесуальні норми мають на меті служіння виконанню норм матеріального права). За словами Г. Радбруха, мета процесуального права полягає в тому, щоб сприяти реалізації матеріального права [5, с. 195]. Процесуальні норми самі по собі незалежні та встановлюють порядок таким чином, щоб перешкоджати свавіллю під час приведення у виконання матеріальних правових норм. Так і ритуал встановлює початковий, «космічний» порядок у світі, що змінюється.

Під час розгляду ритуалу насамперед на думку спадають релігія та релігійні ритуали. Наприклад, середньовічні судові ритуали мають переважно релігійне походження. При цьому необхідно брати до уваги подвійне значення ритуалу, яке існувало в середньовіччі та є сьогодні, причому нині одне зі значень превалює над іншим. Це значення ритуалу як сакральної дії, що переслідує прагматичні цілі. Російський дослідник Є. Торчинов розрізняє ритуал та обряд, вказуючи: «Під ритуалом ми будемо розуміти сукупність певних актів, що мають сакральний сенс і спрямовані або на відтворення того чи іншого глибокого переживання, або на його символічну репрезентацію. Ритуал, що втратив зв'язок із глибоким переживанням навіть у формі символічної репрезентації, буде називатись нами обрядом» [6, с. 90].

Фактично обряд є засобом досягнення утилітарної мети через формальне відтворення обрядових актів, найменша помилка

у виконанні яких веде до втрати дієздатності обряду. Надалі ми будемо брати до уваги це визначення обряду, оскільки воно найкраще дає змогу зрозуміти суть судового ритуалу із сучасної позиції.

Ритуал як тисячі років тому, так і сьогодні є невід'ємним засобом організації життя суспільства. Насамперед це явні дії особи або групи осіб, що звертають увагу оточуючих на певне явище чи факт. Для цього повинна мати місце відповідність низки умов, таких як загально визнана умовність комплексу ритуальних дій, суспільна значущість події чи факту, що підкріплюється ритуалом, та усвідомлена мета ритуалу. Остання умова зберігає своє значення тільки завдяки звичаєвій нормі, з якою ритуал тісно пов'язаний. Інакше кажучи, якщо підтримується звичаєва норма, то ритуал важливий, його мета усвідомлена. Якщо звичаєва норма забута, то ритуал втрачає значну частку сенсу та відтворюється (якщо відтворюється взагалі) тільки «за інерцією», неусвідомлено. Природно, що в традиційних суспільствах ритуали, як і раніше, є регуляторами суспільного життя.

Мета ритуалу насамперед психологічна. Будь-яка значна подія або факт вимагає визнання в очах оточуючих. Насамперед це стосується індивідуальних переживань кожного окремого спостерігача, оскільки кожен оцінює оточуючі його події зі своєї позиції, за особистими критеріями. Отже, може існувати безліч власних думок щодо, наприклад, проведення судового засідання. Індивідуальна свідомість людини, яка володіє спеціальними знаннями (у цьому випадку юриста), буде сприймати те, що відбувається з позиції відповідності нормам процесуального права, свідомість інших спостерігачів може також помічати незначні деталі, які з формально-юридичної позиції не мають значення. Проте всі спостерігачі незалежно від відсутності чи наявності спеціальних знань будуть оцінювати те, що відбувається, з позиції належного виконання ритуалу, традиційних стереотипів, що передаються з покоління в покоління. Поведінка учасників, їх емоційне ставлення до подій, черговість виступів, навіть зовнішній вигляд – за такими ознаками формується ставлення до подій. Суд – це незалежний орган, який встановлює істину на підставі права, тобто довіра суспільства до судового процесу має бути непохитною. Такою вона може бути тільки за умови ретельного дотримання всіх судових ритуалів. Інакше недовіра до такого суду лише сприяє зміцненню правового нігілізму в суспільстві й державі. Розвиток досліджень про ритуали як про регулятори соціальних процесів розглядає В. Кабо в роботі «Походження релігії: історія проблеми».

Учений зазначає: «Велике місце в сучасній західній етнографії належить вивченню ритуалу як одного з найдавніших компонентів релігії, дослідженню його співвідношення з міфологією та соціальною організацією» [4].

У європейській, особливо англійській, соціальній антропології ця проблематика має глибоке коріння. Дж. Мідлтон виділяє три основні напрями у вивченні ритуалу. Перший вказує на те, що релігійні вірування й обряди утворюють єдину систему, пов'язану із соціальною організацією. Другий напрям розглядає цей зв'язок як центральну проблему. Цей напрям вивчення ритуалів розвиває А. Радкліфф-Браун, згідно з думкою якого головна функція ритуалу та міфу – консолідація соціальних груп і зміцнення їх солідарності. Третій напрям підкреслює значення й роль особистості в соціальних процесах.

Англійський етнограф Р. Ферс, розвиваючи структурно-функціональний підхід до первісних релігій, вказує на різноманітні зв'язки ритуалу з громадським життям. Ритуал у його роботах є символічним способом соціальної комунікації. Загалом представникам цього напрямку властиві емпіризм і презентизм (недовіра до історичних реконструкцій).

Проте роботи Е. Еванс-Прічарда та Е. Ліча, що загалом позначені тими ж особливостями, розвивають у собі перехід до класичного структуралізму.

Якщо Р. Ферс та інші представники першого напрямку прагнуть насамперед фіксувати поведінку людей, що спостерігається безпосередньо, у тому числі ритуальну, то дослідників другого напрямку більше цікавить те, що люди думають і говорять про свою поведінку, ніж те, що вони роблять. Тому дослідники другого напрямку велику увагу приділяють міфології. Перших цікавить структура суспільства, а других – структура свідомості [4].

Щодо судового ритуалу М. Малахов, наприклад, висловлюється таким чином:

Статья посвящена соотношению ритуала и судебного ритуала в качестве нормы социального регулирования. Определена роль судебного ритуала как составной части ритуалов в социальном регулировании. Проведена параллель между ритуалами и судебными ритуалами. Сравниваются ритуалы и судебные ритуалы как общее и специальное. Охарактеризованы судебные ритуалы и основные подходы к их изучению.

Ключевые слова: ритуал, судебный ритуал, социальное регулирование, судебный процесс, регулирование судебного процесса.

The article is devoted to the correlation of ritual and judicial ritual as norms of social regulation. The role of the judicial ritual as an integral part of the rituals in social regulation is defined. A parallel is made between rituals and judicial rituals. Rituals and judicial rituals are compared as general and special. The judicial rituals and the main approaches to their study are characterized.

Key words: ritual, judicial ritual, social regulation, litigation, regulation of litigation.

«Ритуал у судовому процесі можна також пояснити як дії чи комплекс дій, обов'язкових для виконання, у зв'язку з настановами тієї чи іншої влади».

Висновки.

Таким чином, судовий ритуал – це не джерело, а інструмент права, використовуваний судом та учасниками процесу в правозастосовній діяльності. Він пов'язаний з організацією судочинства настільки ж, наскільки формальними є юридичні вимоги, такі як термін виконання, порядок виклику, вимоги до учасників тощо. Можна сказати, що ритуал є механізмом переходу від хаосу до порядку. Символіка жестів, промов, поведінки ніби збирає окремі елементи судового розгляду в єдине ціле. Для учасників процесу це означає насамперед відповідність того, що відбувається, їхнім очікуванням, засвоєним завдяки культурним, історичним та іншим стереотипам.

Список використаних джерел:

1. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / пер. с фр. А. Калантарова. М.: ООО «Издательство Астрель»; ООО «Издательство АСТ», 2004. 160 с.
2. Фролов И. и др. Введение в философию: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Республика, 2003. 623 с.
3. Дудченко В. Про «типове» і «унікальне» в праві. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. О.: Юридична література, 2008. Т. VII. С. 67–73.
4. Кабо В. Происхождение религии: история проблемы. Канберра: Алчеринга, 2002. URL: http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion.htm.
5. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. М.: Международные отношения, 2004. 240 с.
6. Торчинов Е. Религии мира: опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния. СПб.: Центр «Петербургское востоковедение», 1998. 384 с.